

O'QUVCHI QIZLARDA LIDERLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Xodimatova Nasiba Shodiboevna

Toshkent viloyati Chinoz tumani 40-sonli maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchi qizlarda liderlik qobiliyatini shakllantirishning psixologik usullari, ularning shaxsiy rivojlanishidagi ahamiyati hamda ijtimoiy faolligini oshirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, motivatsiya, muloqot va o'ziga ishonchni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: liderlik, o'quvchi qizlar, psixologik usullar, motivatsiya, muloqot, ijtimoiy faollik, o'ziga ishonch, tarbiya.

KIRISH

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, o'quvchi qizlarda liderlik qobiliyatini shakllantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va jamiyatdagi faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Liderlik — bu insonning boshqalarni ortidan ergashtira olish, tashabbus ko'rsatish va mas'uliyatni zimmasiga ola bilish qobiliyatidir. Liderlik fazilatlari bolalik va o'smirlilik davridan shakllana boshlaydi. Psixologik jihatdan o'quvchi qizlarda o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish liderlikning asosiy omillaridan biridir. O'z kuchiga ishongan qizlar faolroq bo'lib, jamoadagi o'rnini topishga intiladi. Motivatsiya ham liderlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash qizlarning tashabbuskorligini oshiradi.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ham zarurdir. O'z fikrini erkin ifoda eta olish va boshqalarni tinglay bilish liderlik sifatlarining muhim qismidir.

Psixologik treninglar va jamoaviy mashg'ulotlar qizlarning liderlik qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday mashg'ulotlar ularda faollik va mustaqil fikrlashni shakllantiradi.

Maktab muhitida o'quvchi qizlarni turli tadbir va loyihalarga jalb qilish ularning tashabbuskorligini kuchaytiradi. Jamoa oldida chiqish qilish esa o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi. Oila ham liderlik qobiliyatining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi va qizlarning fikriga hurmat bilan yondashishi ijobiy natija beradi. Maktab psixologi o'quvchi qizlarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlab, ularga individual yondashuv asosida yordam berishi kerak. Shuningdek, tarixiy va

zamonaviy muvaffaqiyatli ayol shaxslar faoliyati bilan tanishtirish qizlarda maqsad sari intilish hissini kuchaytiradi.

Jamiyatning rivojlanishi va guruhlarning samarali ishlashi inson resurslari va ularning ijtimoiy faoliyatidagi yetakchilik qobiliyatiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, liderlik qobiliyati atamasi psixologiya va ijtimoiy fanlarda keng tadqiq etiladigan muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Liderlik qobiliyati – bu shaxsning boshqalar ustida ijtimoiy ta'sir ko'rsatish, ularni birlashtirish va umumiy maqsadlarga erishishga yo'naltirish imkonini beruvchi ichki psixologik potentsialidir. Psixologik nuqtai nazardan, liderlik shaxsning ichki motivatsiyalari, tashabbuskorligi, ijtimoiy qobiliyatlari va guruh bilan o'zaro ta'sir orqali shakllanadigan murakkab hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Bu qobiliyat nafaqat shaxsning o'zini tashkil etish va boshqarish imkonini beradi, balki guruh a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtirish, jamoani umumiy maqsad sari yo'naltirish va samarali qarorlar qabul qilish jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, liderlik qobiliyati shaxs va guruh o'rtasidagi o'zaro ta'sirning dinamik jarayoni bo'lib, u ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashish va vaziyatga qarab yetakchilikni amalga oshirish imkonini beradi.

Lider (guruhda) — ijtimoiy guruh a'zosi bo'lib, uning obro'si, hokimiyati yoki vakolatlari guruhning boshqa a'zolari tomonidan so'zsiz tan olinadi va ular bevosita yoki bilvosita uning psixologik ta'siri ostida bo'lib, unga ixtiyoriy ravishda bo'ysunadilar. Liderlik masalasi shaxs rivoji, ijtimoiylashuv jarayoni hamda gender omillari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u psixologiya va ijtimoiy fanlar doirasida muhim tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Ayniqsa, qizlarda liderlik qobiliyatining shakllanishi biologik, ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab jarayon sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jarayonni chuqur anglash uchun gender va differensial psixologiya yondashuvlariga tayangan holda tahlil olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Gender psixologiyasi erkak va ayol shaxslari o'rtasidagi farqlarni nafaqat biologik jihatdan, balki ijtimoiy-madaniy tajriba, tarbiya, ijtimoiy rollar va stereotiplar orqali izohlaydi. Qizlarda liderlik qobiliyatining namoyon bo'lishi ko'pincha jamiyat tomonidan belgilangan gender me'yorlari, kutilmalar va ijtimoiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat ularning liderlik uslubi, muloqot strategiyasi va qaror qabul qilish jarayoniga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi.

Liderlik – bu ma'lum bir jinsga xos bo'lmagan sifatdir. Erkaklar va ayollar har ikkalasi ham kuchli yetakchilik sifatlarini namoyon qilishi va muvaffaqiyatli yetakchi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ba'zi yetakchilik xususiyatlari bir jinsga nisbatan ko'proq uchrashi mumkin, garchi har ikkala jins ham ushbu sifatlarni rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lsa. Masalan, erkaklar ko'pincha qat'iyatli va o'ziga ishonchli deb qaraladi, ayollar esa ko'proq hamkorlik va empatiya

bilan ajralib turadi. Muhimi shundaki, bu xususiyatlar faqat bir jinsga xos emas va har kim ushbu sifatlarni rivojlantirib, samarali yetakchi bo‘lishi mumkin. Shuningdek, liderlikda xilma-xillik va inklyuzivlikni ta‘minlash muhimdir, chunki turli fikrlar va tajribalar yanada samarali hamkorlik, qat‘iyatli va innovatsion qaror qabul qilish, hamda yaxshiroq natijalarga olib keladi.

Hozirgi vaqtda deyarli barcha tadqiqotlar jins omilini hisobga oladi, shuning uchun erkaklar va ayollarning psixologik xususiyatlaridagi farqlar bo‘yicha ma‘lumotlar mavjud. A. Gezell aniqlaganki, bolalar bilan solishtirganda o‘g‘il bolalarda katta motorika (katta mushak harakatlari) yaxshiroq rivojlangan, qizlarda esa nozik motorika (kichik mushak harakatlari) yaxshiroq rivojlangan. Intellect va qobiliyatlarni solishtirish shuni ko‘rsatdiki, ayollarda erkaklarga nisbatan lug‘at boyligi, nutqning ravonligi va tushunarli bo‘lishi yuqoriroq, biroq bu biologik jihatdan qat‘iy belgilanmagan, chunki odatda onalar qizlar bilan ko‘proq suhbatlashadi, o‘g‘illar bilan esa kamroq. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, umumiy intellekt darajasi erkaklarda ayollarga nisbatan biroz yuqoriroq ko‘rinadi. Biroq bu farqni bevosita biologik jins bilan izohlab bo‘lmaydi, chunki bu yerda qo‘shimcha psixologik omil — jinsiy rol identifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Tafsilotlarga e‘tibor va ularni qabul qilish odatda ayollarda yaxshiroq rivojlangan, lekin ular makoniy munosabatlarni baholashda ko‘proq xato qilishi va soxta makoniy stimullarga ta‘sir qilishi mumkin. Qiziq tomoni shundaki, disleksiya va disgrafiya kabi buzilishlar ko‘proq o‘g‘il bolalarda kuzatiladi. San‘atga oid qobiliyatlar bo‘yicha, qizlar odatda tezroq rasm chizishni boshlaydi va buni o‘g‘il bolalarga qaraganda ko‘proq bajaradi, san‘atni baholashda nozik hukmlar bera oladi. Biroq, bu farqlar ko‘pincha tarbiya uslublari bilan bog‘liq bo‘ladi (masalan, nutq rivojlanish sur‘ati qizlarning o‘yini bilan bog‘liq, ular ko‘proq muloqotni modellashtiradi; o‘g‘il bolalar an‘anaviy “obyektli” o‘yinlarni (masalan, mashinalar, konstruktordan) o‘zgartirib, nutq rivojini rag‘batlantirish mumkin, lekin bu holatda jinsiy rol identifikatsiyasining buzilish xavfi ochiq qoladi). Musiqiy qobiliyatlarda esa farqlar kuzatilmaydi.

Temperament tuzilmasida ham farqlar mavjud. V.M. Rusalov so‘rovnomasining 8 shkala orqali olingan natijalari shuni ko‘rsatdiki, ayollarda ijtimoiy moslashuvchanlik, emosional sezgirlik va ijtimoiy emosionallik yuqoriroq, erkaklarda esa energiklik, moslashuvchanlik va individual ritm yuqoriroq. Ijtimoiy energiklik va ijtimoiy individual ritm esa jins bilan deyarli bog‘liq emas. hunday qilib, erkaklar keng faoliyat sohalari, fikrlashning moslashuvchanligi, mehnatga intilish, predmetli faoliyatni amalga oshirishda yuqori tezlik bilan ajralib turadi. Ayollar esa ijtimoiy aloqalarga kirishni oson bajaradi, ish va muloqotdagi muvaffaqiyatsizlikka sezgir, tashvishli va o‘ziga ishonchsiz bo‘ladi.

Emotsional sohani ko‘rib chiqishda qizlarning sezgirligi kuchliligi bilan ajralib turadi, bu esa bir tomondan, o‘g‘il va qizlarda nevroz turidagi farqlarni belgilaydi,

boshqa tomondan esa o'g'il bolalarda, ayniqsa o'smirlik yoshidan boshlab, deviant xulq-atvor ko'proq uchrashiga olib keladi. Qizlarda nevroitik buzilishlar ko'proq qo'rquv, bezovtalik va autoagressiv odatlar (barmoqlarni chaynash, tirnoqlarni tishlash va h.k.) ko'rinishida namoyon bo'ladi. O'g'il bolalarda esa xulq-atvor bilan bog'liq muammolar ko'proq uchraydi. Qiymatlar tizimidagi farqlar bolalikdan o'smirlik yoshigacha aniqlanadi va kattalarda yumshaydi. Qizlar shaxsiy jozibadorlik, oilaviy farovonlikka ko'proq intiladi, professional sohada esa yangi tajriba orttirish va muloqot doirasini kengaytirishga e'tibor beradi. O'g'il bolalar esa asosan katta jamiyat bilan o'zaro ta'sirga intiladi, hokimiyat, mustaqillik va foydaga intilishni ko'rsatadi.

Shaxsiy omillarga oid Katta Beshlik tahliliga ko'ra, ochiqlikdan tashqari barcha omillar bo'yicha jinsiy farqlar kuzatiladi. Ekstraversiya (dominantlik va his-tuyg'ular izlash) erkaklarda kuchliroq, do'stona munosabat (g'amxo'rlik va mehr-muhabbat) ayollarda kuchliroq ifodalanadi. Psixotizm erkaklar guruhida ko'proq uchraydi. Shunday qilib, zamonaviy psixologlarning aksariyati ayollarning psixologik vazifasi ichki dunyoni saqlash va rivojlantirish, odamlar bilan emosional aloqalarni qo'llab-quvvatlashdan iborat, erkaklar esa o'z oilasining tashqi hayot maydonini egallash va himoya qilishga yo'naltirilgan deb hisoblaydi. Erkaklarning energiyasi tashqi dunyoga, ayollarning energiyasi esa ichki dunyoga yo'naltirilgan; erkaklar faol, ayollar sezgir (bu passivlik degani emas). Umumlashtirib aytganda, psixologik xususiyatlar har bir jinsning evolyutsion va madaniy vazifasidan kelib chiqib baholanishi muhimdir. Biologik jihatdan erkaklar va ayollar teng bo'lgani uchun, xususiyatlarni talqin qilish va o'zini rivojlantirish strategiyasini belgilash etologik asoslarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Ma'lum bir shaxsning androtsentrizm va gender polarizatsiyasi "ko'zoynaklari" boshqa odamlarni qabul qilishiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatish uchun ijtimoiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlarimdan birini keltirish mumkin. Eksperiment qatnashchilari erkak va ayol aspirantlarning fotosuratlarini ko'rib chiqishgan; ular to'g'ri burchakli stolning ikki tomoniga o'tirgan, stol boshida esa yana bir shaxs o'tirgan. Ishtirokchilardan fotosuratdagi odamlarni guruhdagi liderlik va ta'sirchanlik darajasiga ko'ra joylashtirish so'ralgan. Androtsentrizm va gender polarizatsiyasi "ko'zoynaklari" kuchli bo'lgan holda, erkak hokimiyatga ega bo'lganda bu tabiiy holat sifatida qabul qilinadi, deb taxmin qilinadi. Ushbu tajribada ishtirokchilar ham stol boshida o'tirgan erkakni guruh yetakchisi sifatida ko'rishgan. Ammo ayni shu o'rinda ayol o'tirganda, uni lider sifatida qabul qilmaganlar.

Psixologik tadqiqotlar erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar ko'pincha qobiliyatlar darajasida emas, balki o'zini baholash, tashabbus ko'rsatish, javobgarlikni o'z zimmasiga olish va liderlikka da'vogarlik qilish kabi psixologik mexanizmlarda namoyon bo'lishini tasdiqlaydi. Bu esa liderlik salohiyatini baholashda ikki xil standart mavjudligini ko'rsatadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ayollarning liderlik

faoliyatida kamroq ko‘zga tashlanishi ularning qobiliyati pastligi bilan emas, balki ijtimoiy stereotiplar va ongli hamda ongsiz ustanovkalar ta’siri bilan izohlanadi. Ayollardan liderlik jarayonida nafaqat yuqori professional natija, balki ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor ham talab qilinadi, bu esa erkaklarga nisbatan qo‘shimcha psixologik yuklama hosil qiladi. Natijada qizlar o‘z imkoniyatlarini ehtiyotkorlik bilan baholab, yetakchilikka intilishdan ko‘ra moslashuvchan strategiyalarni tanlashga moyil bo‘ladi. Shuningdek, differensial psixologiya doirasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, empatiya, ijtimoiy sezgirlik, kooperativlik va emotsional intellekt kabi qizlarga xos xususiyatlar zamonaviy liderlik modellari nuqtayi nazaridan muhim resurs hisoblanadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ta’limiy va tadbirkorlik sohalarida faoliyat yuritayotgan ayol mutaxassislarining soni va nufuzi sezilarli darajada oshib bormoqda. Ayol liderlarning muvaffaqiyati ularning yuqori kasbiy kompetensiyasi, strategik fikrlash qobiliyati, ijtimoiy mas’uliyat va muloqot ko‘nikmalari bilan izohlanadi. Xususan, O‘zbekiston siyosiy boshqaruv tizimida ayollarning rahbarlik faoliyatida ishtiroki tobora kengayib bormoqda. Ayol rahbarlar davlat va jamoat boshqaruvida ijtimoiy muammolarni hal etish, ta’lim, sog‘liqni saqlash va gender tengligini ta’minlash masalalarida yetakchi tashabbuslar bilan chiqmoqda. Shuningdek, O‘zbekistonda fan va ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan ayol mutaxassislar ilmiy maktablar yaratish, yoshlarni tarbiyalash va innovatsion loyihalarni amalga oshirish orqali yetakchilik namunalarini ko‘rsatmoqda. Ularning muvaffaqiyati liderlik faqat boshqaruv lavozimlari bilan cheklanmasdan, intellektual ta’sir, ilmiy nufuz va ijtimoiy mas’uliyat orqali ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mazkur misollar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ayol mutaxassislarining yetakchilik faoliyati ijtimoiy ehtiyojlarga moslashgan zamonaviy liderlik modeliga asoslanadi. Bu holat qizlarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishda gender cheklovlari emas, balki individual psixologik xususiyatlar, ta’lim va teng imkoniyatlar hal qiluvchi omil ekanini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchi qizlarda liderlik qobiliyatini shakllantirish ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. To‘g‘ri psixologik yondashuv va qo‘llab-quvvatlash orqali faol, tashabbuskor va mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Boshqaruv psixologiyasi” Ibrohim Mahmudov 36-b.
2. “Ijtimoiy psixologiya” Vasila Karimova Toshkent-2012 118-b.
3. “ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ” С.К.Нартова-Бочавер

Учебное пособие

4. “Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов” Сандра Липсиц БЕМ Москва-2004
5. “Проблема социального и биологического в дифференциальной психофизиологии. Психология индивидуальных различий.” Гуревич КМ. Тексты. - М., 1982. - С. 53-58.
6. “Строение характера // Психология индивидуальных различий” Ананьев Б.Г.

